

Két könyv az Apor-kódexről

1. Az első magyar zsoldároskönyv. Apor-kódex. 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. Közzéteszi HAADER LEA, KOCSIS RÉKA, KOROMPAY KLÁRA, SZENTGYÖRGYI RUDOLF. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. (A kiadványt a kódex digitalizált változata kíséri DVD melléklet formájában.) Régi Magyar Kódexek 33. Székely Nemzeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, 2014. 577 lap –
2. H. BOTTYÁNFY ÉVA, Az Apor-kódex töredéklapjai. 15. század első fele / 15. század vége. Közzéteszi ZELLIGER ERZSÉBET. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2016. 142 lap

1. A Régi Magyar Kódexek kritikai szövegkiadás-sorozat harmincharmadik kötetként megjelent Apor-kódex az egyik legnevesebb, ugyanakkor sok filológiai problémát rejtő kolligátumkódexünk. Elsősorban arról ismert, hogy – amint a kiadvány címe is kiemeli – ez őrizte meg az első magyar nyelvű bibliafordítás, az ún. Huszita biblia szövegcsoportjához tartozó zsoldárfordítás megmaradt szövegeit, de emellett más, liturgikus vagy azzal kapcsolatos szövegeket és egy passiódialógust is tartalmaz. Közreadásával – a BécsiK. és a MünchK. régebben megjelent kötetéhez (MÉSZÖLY 1916; illetve NYÍRI 1971) csatlakozva – a Huszita biblia mindegyik ránk maradt szövegdarabja elérhető kritikai kiadásban, ami – már a kötet kísérőtanulmányaiban is jól érzékelhető módon – szélesebb perspektívát biztosít az idetartozó egyes kódexeken túl az egész szövegcsoport kutatásának is.

1.1. Érdemes először a kiadás létrejöttének körülményeiről szólni. Az előkészítő munkákat – a sorozat történetében először – közvetlenül megelőzte az igen rossz állapotban fennmaradt kódex régóta esedékes restaurálása. Erre a 2009. évi Magyar nyelv éve rendezvénysorozat keretében az OSzK.-ban került sor, s ezzel ritka lehetőség nyílt arra, hogy a kódexet alapos kodikológiai vizsgálatnak vessék alá. A kódexek közreadásában nagy tapasztalatú budapesti munkacsoport – amelyben a régi tagok mellett több fiatal is helyet kapott – ezúttal restaurátor szakértővel is bővült. A kiadáshoz mellékelte digitalizált szöveg pedig – amelyet az ÉrsK. kiadása (2012) óta a sorozat korszerű igényeket kielégítő rendes tartozékának tekinthetünk – egészen egyedi látványt nyújt azzal, hogy a kódex restaurálás közbeni állapotát örökítette meg. Az szintén elismerésre méltó, hogy a kötet több intézmény – a kódex őrzőhelye, a Székely Nemzeti Múzeum (Sepsiszentgyörgy), valamint az Országos Széchényi Könyvtár és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézete – példamutató összefogásával jött létre. A kódex rendkívül megrongált állapota miatt sem a restaurálás, sem a vele való filológiai munka nem lehetett átlagos, amit a közreműködők – beleértve a tanulmányírókon és szerkesztőkön kívül az előkészítő munkacsoport tagjait is – nagy száma is jelez.

1.2. A kötet szerkesztői fő célként azt jelölték meg (107), hogy jól használható szövegkiadást bocsássanak a kutatók rendelkezésére, s a Bevezetés egyes fejezeteiben tisztázzák „mindazokat a kérdéseket, amelyeket a kiadási munkálatok felszínre hoztak és tisztázhatóvá tettek.” A kötet alapvetően a sorozat korábbi tagjaiban kimunkált szerkesztési elvek szerint épül fel: a Bevezetés kilenc (!) tanulmánya mutatókkal és bibliográfiával ellátva (7–114), ezt követi a kézirat szövegének fekete-fehér hasonmása és azzal párhuzamosan közölt betűhű átírata a jegyzetekkel (115–578).

A Bevezetés tanulmányainak címe is jelzi, hogy az valóban átfogó képet nyújt a kódex sokrétű problematikájáról. Ezek a következők (név nélkül néhány szerkesztői összefoglaló): A kódex kiadásának rövid ismertetése (7–8); TÓTH ZSUZSANNA – MADAS EDIT: A kódex leírása (9–25); HAADER LEA – KOCSIS RÉKA: A kódex története (25–31); SZENTGYÖRGYI RUDOLF – MADAS EDIT: A kódex tartalma és forrásai (31–59); ZELLIGER ERZSÉBET: A töredéklapok sajtós kérdései (59–61); HAADER LEA – KOROMPAY KLÁRA: A kódex scriptorai és helyesírásuk (61–80); KOCSIS RÉKA: Későbbi kezek bejegyzései (80–82); KOROMPAY KLÁRA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF: A zsoltárszámok mutatója (83–86); CSERNÁK-SZUHÁNSZKY DEBÓRA: Párhuzamos helyek más magyar kódexekben (86–88); TÓTH ZSUZSANNA: Az Apor-kódex kötése (89–105); Tanulságok és további kérdések (105–107); valamint MOHAY ZSUZSANNA: Irodalomjegyzék (107–114). Elismerésre méltó, hogy a tanulmányok igen jól összehangolt munkát tanúsítanak, amit a szerkesztők által tíz pontban összegzett legfőbb eredmények és nyitva maradt kérdések (105–107) is tükröznek. Bár mindegyik tanulmányra nem térhetünk ki egyformán részletesen, igyekszünk mindegyikről röviden szólni, hogy valamelyest érzékeltessük a szerkesztők által összeállított koherens képet a kódexről.

1.3. A kódex kodikológiai leírását (9–25) a restaurálást végző TÓTH ZSUZSANNA, illetve MADAS EDIT úgy adják elő, hogy az e témában kevésbé jártas olvasó is követni, sőt élvezni tudja. Ábrákon szemléltetik, hogyan tette lehetővé a kódex teljes szétbontása a restaurálás során az ívfüzetek szerkezetének a korábbiaknál pontosabb feltárását. Az ívfüzetek ismeretében jobban felmérhető a hiányok mértéke, s az segíti a kódex tartalmának jobb rekonstruálását is, amint ezt a további tanulmányok utalásai is jelzik (pl. 36, 58). Mivel az AporK. korábbi kiadásaiban a számozás részben eltér egymástól, a fejezet szerzői közlik a kézirat és a kiadások számozásának konkordanciáját, így bármely rendszerű korábbi hivatkozása könnyen azonosítható. Az új kiadás egyébként Szabó Dénes faksimile kiadásával egyezően – de Volfétól eltérően – a töredéklapokat is beszámítva a kódexlapokat folyamatos oldalszámmal látja el. A kéziratról érdemes még megjegyezni, hogy a restaurálás során tett pótlásoknak köszönhetően mostani állapotában szemléletesen jeleníti meg a hiányokat és tükrözi a kódex eredeti vastagságát is, vagyis a restaurátori munkának az is célja volt, hogy a kódex – a lehetőségekhez képest – emlékeztessen eredeti mivoltára. A kódex kötésének bemutatásáról TÓTH ZSUZSANNA külön tanulmányát is olvashatjuk (erről l. később).

1.4. A kódex külső történetének fő problémája, hogy a kézirat provenienciáját a korábbi kutatásnak nem sikerült megállapítania, s a benne lévő többféle korú szöveg miatt nem is egyszerű fogódzót találni a megközelítéséhez. HAADER LEA és KOCSIS RÉKA a kódex történetéről írt közös tanulmányukban (25–31) amellett sorakoztatnak fel érveket, hogy a kódex egy bizonyos időben a (mai Margit)szigeti premontrei férfikolostor tulajdonába került, s később keletkezett részét ott is írták le. E feltevésben HAADER LEÁNAK a kiadás előkészítése során tett megfigyeléséből indultak ki, aki az AporK. 3. kezét – amely későbbi datálású két szöveget írt be – azonosította a biztosan premontrei eredetű LányiK. 1. kezével. Az azonosítás bizonyítását nem itt, hanem HAADER 2017-ben megjelent tanulmányában olvashatjuk,¹ s az alapján valóban elfogadhatjuk, hogy az AporK. eddig ismer-

¹ A részletes bizonyítás nyilván annak nem szokványos módja miatt sem kerülhetett bele a kiadás Bevezetésébe. Itt az azonosítást nem elsősorban az íráskép hasonlósága tette lehetővé, mert ez a kéz önmagában is változó írású (71), hanem a tévesztéseknek (betűkihagyásoknak és -betoldásoknak) olyan különleges esete, ami valóban alkalmas az egyedítésre. A kérdéstről lásd még lejjebb a kódex scriptorai kapcsán mondottakat.

retlen másolóinak egyikéről, illetve a két kézirat belső kapcsolatáról sikerült egy nyomot találni. A két kódex bizonyos külső érintkezése eddig is ismert volt, de csak az, hogy kötésük azonos (budai) műhelyben készült, amire a kódex később beírt szövegeinek datálása is alapozódik (7). A továbbiakban a LányiK. két helyét (185–186, 100–101) bevonva következtetnek a fejezet szerzői arra, hogy az AporK.-et a LányiK.-szel azonos helyen, a szigeti premontrei férfikolostorban másolták. A két szöveghely tartalmát érdemes idéznünk, mert az jól rámutat a kódexkutatás bonyolult voltára és buktatóira is. A LányiK. 185-ön kezdődő, 186-on folytatódó mondata arról szól, hogy Szent György ünnepét az esztergomi egyház előírása szerint duplexnek kell megtartani, mert „a mellý pýjpejeg alatt lakunk Amýt oth ýllenek nekõnk es ýllen az”. A LányiK. 100–101 helye továbbá arról ír, hogy „hallottam”, amint a domonkos apácák nőnemű latin végzõdésekkel (*famulas* a *famulos* helyett) mondták a zsolozsma szövegét (nektek is így kell mondani). A LányiK. két említett helyét a korábbi kutatás (SZABÓ 1942: XIX) is felvetette. Ezt helyesbítve (SZABÓ a Szigeten nõi premontrei kolostorra gondolt) és a közös kéz mozzanatával megerõsítve döntenek a szigeti premontrei férfikolostor mellett a szerzõk. Az idézett helyeket ugyanis úgy értelmezik, hogy az esztergomi egyházmegyéhez való tartozás említése a szigeti premontrei férfikolostorra, a latinul zsolozsmázó dominikáké pedig a szigeti domonkos apácákra utal; e két kolostor valóban közel volt egymáshoz. A problémát ezzel kapcsolatban elsõsorban az a paleográfiai tény jelenti, amelyre az AporK. új kiadása után nem sokkal megjelent monográfiájában LÁZS SÁNDOR (2016: 242–244) figyelmeztetett: tudniillik, hogy a perdõntõnek vélt mondaton belül – amint már kiadásában Volf (1878 [1881]: XLVIII) jelezte – kézváltás történt az 1. és a 2. kéz között. (Errõl meggyõzõdhetünk a LányiK. digitálisan elérhetõ faksimiléjét megtekintve.) Ezért az a megjegyzés nem a LányiK. elsõ kezének másolójától való, hanem megvolt már a másolandó szövegben, ahonnan mechanikus másolással került át, s így a LányiK. másolási helyérõl nem informál, arról továbbra sem tudunk biztosat. Akkor pedig az AporK. másolási helyének megismeréséhez sem visz közelebb. (LÁZSNak a scriptor személyére vonatkozó tévedését viszont már HAADER [2017: 97] helyreigazította.) Mindenképpen figyelemre méltó eredmény azonban, hogy kódexünk egyik karakterisztikus másolójáról van egy nyom, ami megerõsíti a premontrei kapcsolatot és továbbviheti a kutatást.

1.5. A szövegek belső történetéhez tartozó témák közül elõször SZENTGYÖRGYI RUDOLF és MADAS EDIT mutatják be a kódex tartalmát és forrásait. SZENTGYÖRGYI a zsol-tárfordításokat és a zsol-tároskönyvet kiegészítõ liturgikus szövegeket vizsgálja (31–57), MADAS pedig egy rövid ordináriumot, amely bizonyos megemlékezések liturgiáját szabályozta a kolostorban és az elõbbi szövegekhez lazábban kötõdõ passiódialógust (57–59). Mindegyik szövegegység tárgyalása rendkívül gazdag – nagyon gazdaságosan fogalmazott – kultúrtörténeti információkban is, amelyek révén együtt látjuk egy-egy szöveg eredetét, elterjedését a keresztény világban, a források hozzánk vezetõ útját, szárait, az anyanyelvû bibliai szövegek funkcióját a liturgiával összefüggésben, más kódexeink hasonló szövegeivel való kapcsolatokat, s adott esetben nemzetközi párhuzamokat. Az elemzések során a szerzõk olyan mûvelõdési kérdésekre is rávilágítanak – mindezt közérthetõ stílusban elõadva (ami általában is igaz a Bevezetés tanulmányaira) –, amelyek messze túlmutatnak az adott kódexrészleten, s a szélesebb olvasóközönség érdeklõdésére is számot tarthatnak (az elõbb felsoroltakat tovább árnyalva ilyenek még például zsol-tároskönyv és liturgikus könyv megkülönböztetésérõl, a Zsol-tárok könyvének fordításairól általában, a Te Deum

dicsőítő ima eredetéről, a zsolozsma bibliai kantikumairól, a latin nyelvű liturgia mellett az anyanyelvű fordítások szerepéről, a passió dialógus formában való feldolgozásának szokásáról írtak, stb.). A kódex zsolnárfordításaival kapcsolatban – amelyek mégis a legfőbb érdeklődés célpontjai – SZENTGYÖRGYI a korábbi szakirodalom kritikus felhasználásával is számos finomítást és újabb következtetést fogalmaz meg, amelyek az egész huszita szövegkorpusz létét, méretét, a bibliafordításnak a liturgiával összefüggő használatát illetik. Különösen tanulságos – s egyben hitelesíti is SZENTGYÖRGYI eredményeit –, hogy megállapításait jórészt azoknak a zsolnároskönyvet kiegészítő liturgikus szövegeknek (ezek 2. kéz által írt első sorozatának) a funkcionális elemzésével és a kódex zsolnárfordításával való összevetésével teszi, amelyekre a korábbi kutatás nem figyelt, vagy melyeket nagyvonalúan kezelt, mert úgy vélte, hogy nincs kapcsolatuk az ún. Huszita biblia szövegével. Azt szintén újabb szövegösszevetésekkel igazolja, hogy a liturgikus szövegek kódexbeli második, később beírt sorozata már nem tartozik a huszitanak nevezett korpuszhoz, s főleg a DöbrK. szövegahagyományával van rokonságban.

1.6. Az AporK. szövegében speciális problémát jelentenek azok a szótöredékek, sokszor csak egy-két betűnyi vagy szótagnyi „szómorzsák”, amelyek a kézirat elején kitépott 21 levél bal felső sarkának csonkjain maradtak meg. A kritikai kiadás – VOLF kiadásától eltérően – ezeket is tartalmazza, nagyban támaszkodva H. BOTTYÁNFY ÉVA ide vonatkozó kutatásaira, amelyek igazolták, hogy a megfelelő módszerrel számos értelmezhető vagy további vizsgálatokra serkentő adatot nyerhetünk belőlük. A töredéklapok közlésének sajátos kérdéseit ZELLIGER ERZSÉBET (59–61) világítja meg, aki H. BOTTYÁNFY kéziratban maradt összefoglaló munkáját kiadásra is előkészítette. (Lásd erről ismertetésünk 2. pontjában.) ZELLIGER – H. BOTTYÁNFY munkája alapján – jól megválasztott példákon át mutatja be, hogyan lehet nagyfokú biztonsággal rekonstruálni a „morzsákból” valódi szakvakat. H. BOTTYÁNFY rekonstrukcióit azonban a szövegközlés nem tartalmazza, csak a töredékek latin forrásszövegét közli, megjelölve az azonosítható elemeket, nyitva hagyva így a további kutatás lehetőségét.

1.7. A kódex megoldatlan problémái közé tartozott a kezek számának meghatározása. A korábbi kutatás – háromtól nyolcig terjedő javaslatokkal – ebben nem jutott egységes álláspontra, ami jól mutatja e terület szubjektív veszélyeit. HAADER LEA és KOROMPAY KLÁRA a sorozat más kiadásaiban is alkalmazott, összetett – paleográfiai és nyelvi, helyesírási – szempontokra épített, kezenkénti bontásban végzett vizsgálattal most – a töredékeket is figyelembe véve – négy, egymástól markánsan különböző kezet állapítottak meg (közülük a fő kéz a 2. számú), s ezek hangjelölési sajátosságait tanulmányukban külön-külön táblázatokban rögzítették (61–80). A szerzők jelzik a kézírások egyenlenségeit is, például a kódex története szempontjából fontosnak ítélte 3. kéz esetében ez elég jelentős. Ha viszont nincs elegendő adat – például a töredékek bizonyos helyén –, a korábbi kutatókkal ellentétben nem erőltetik új kéz felvételét. E módszerrel bizonyára megoldottnak tekinthető a scriptorok számának meghatározása. A több szempontú vizsgálat egyébként lényegében – a megcsonkított lapok ügyétől eltekintve – a Volf véleményét erősíti meg, ami azt jelzi, hogy a kezek megállapításában fontos tényező a kódexek olvasásában szerzett rutin is (vö. HAADER 2014). Ennek különös esete, hogy HAADER (2017) az AporK. ingadozó írású 3. kezének azonosságát a LányiK.-beli 1. kézzel elsősorban a hibázások típusaiban fedezte fel (amelyek szerinte diszlexiás személyre utalnak). Hasonló nyelvi és helyesírási szempontú elemzéssel közelíti meg KOCSIS RÉKA az AporK. főszövegéhez

tett későbbi bejegyzéseket. Az ún. zsoldárcímek koráról úgy foglal állást, hogy azok az 1520–1530-as évekre datálhatók. Itt szintén felvillan a művelődési háttér: az ókeresztény időktől szokásos műfaj hazai megjelenésének vagyunk tanúi.

1.8. A tanulmányokat a Bevezetésben – a sorozat szokása szerint – hasznos mutatók is kiegészítik. KOROMPAY KLÁRA és SZENTGYÖRGYI RUDOLF a zsoldárok különböző számozási hagyományaiiban való eligazodáshoz készített segédletet (83–86), CSERNÁK-SZUHÁNSZKY DEBÓRA pedig az AporK. szövegeinek más kódexekben található párhuzamos lelőhelyeit állította össze, forrásokat adva a középkori hagyomány minél teljesebb körű összevetéséhez. A szövegfilológiai íráskor után kapott még helyet TÓTH ZSUZSANNÁNAK az Apor-kódex kötését bemutató tanulmánya (89–105), amely szintén szélesebb művelődési kitekintéssel, a LányiK.-ről elnevezett kötéscsoport tagjaival – melyekkel az AporK. kötése rokonságot mutat – összehasonlítva, sok képpel szemlélteti a kódex kötésének sajátosságait. A Bevezetést a MOHAY ZSUZSANNA által összeállított Irodalomjegyzék (107–114) zárja. Tételei jól tükrözik a kódex kutatásának az 1870-es évek végétől (Volf kiadásától) máig tartó folyamatát – benne a 2000-es évekbeli bizonyos megélénkülését is –, amely eredményeivel és tévedéseivel is mind hozzájárult ahhoz, hogy a mostani kritikai kiadás elkészülhessen.

1.9. A bevezető tanulmányok után szóljunk még magáról a szövegkiadásról. Ennek élén, valamint végén a kódex restaurált előtáblájának, illetve háttáblájának képe látható, a belső margón egy centiméterszalaggal, amely az eredeti méretét érzékelteti. Összehasonlítva a SZABÓ DÉNES kiadásában lévő régi felvételekkel szembevetendő a különbség. A szöveg közlésében alapvetően a sorozatban szokásos elveket követik a szerkesztők. Bal oldalon a faksimile, jobb oldalon a szöveg paleográfiai jegyzetekkel ellátott betűhű átírása. A kódexbe tett későbbi beírások szintén a jegyzetben szerepelnek. A hasonmás lapjai a restaurálásnak köszönhetően sokkal tisztábbak, mint a SZABÓ által kiadott változatban, de az azóta eltelt hetven évben – amint SZABÓ (1942: XVII) már akkor előrevetítette a tinta maró hatásának következményeit – láthatóan tovább romlott a papír állapota (l. például a 89., 100. stb. lapokon lévő lyukak nagyságát), úgyhogy a kódex felújítása valóban életmentő beavatkozás volt. (A korábbi és a mostani faksimile összehasonlítása pedig annak mementója is, hogy a kódexek restaurálására nagy gondot kell fordítani!) A betűhű átírás, ahol megnéztem, igen pontos, feltételezem, hogy esetenként a korábbi kiadások is segítettek kibetűzni a mára nagyon tönkrement helyeket. A szövegközlés technikájának kialakítása a kódex elejének töredéklapjai esetében jelentett speciális feladatot. A kötet alkotói – ahogy a Bevezetés megfelelő tanulmánya erről eligazít – itt H. BOTTYÁNFY ÉVA kutatásaira és az általa kialakított módszerre támaszkodtak. E lapokat úgy jelenítik meg, hogy a töredékek betűhű átírása alatt jegyzetben közlik a megfelelő latin zsoldárszlet teljes szövegét, amely a kontextust biztosítja az értelmezéshez, s abban – a lehetőség szerint – kiemelik azokat az elemeket, amelyek forrását képezhették a kérdéses töredékekből kihámozható szónak, szavaknak. A magyar töredék és a neki megfelelő latin szó összetartozását azonos indexszám jelzi. Csak a biztosan azonosítható elemek vannak párosítva. Az azonosítások megfejtése vagy legalábbis az azzal való próbálkozás hasonlít egy izgalmas nyelvtörténeti fejtörőhöz, s különleges felkészültséget igényel. Puskázni lehet azonban H. BOTTYÁNFY ÉVA alább ismertető munkájából (2016), amely lehetséges megoldásokat dolgozott ki ezekre. (A kritikai kiadásba, mint említettük, ezek nem kerültek be.)

A gondosan kivitelezett kiadványban alig vettem észre sajtóhibát (pl. a 39. kódexlapon a latin Ps. 54, 2 zsoldárszöveg 3. sorában *mini* helyett *mihi* szükséges).

1.10. Az AporK. rendkívül gazdag tartalmú új, kritikai kiadásáról összegzőként azt mondhatjuk, hogy az méltó formában teszi közzé e neves emlékünket, a hozzá fűzött tanulmányok eredményei pedig összességében jelentősen módosítják a kódexről és az egész huszita szövegcsopotról a szakirodalomban eddig élő képet. Az szintén értéke, hogy az alkotók tágabb művelődéstörténeti összefüggéseket is szem előtt tartva, közérthető stílusban beszélnek a kódex kutatásában felmerülő kérdésekről, s ezzel számos tudományág, mindegyiknek a nyelv-, irodalom-, egyháztörténet, történelem, könyvtörténet stb. művelői számára teszik a kiadványt nemcsak megbízható forrásművé, hanem élvezetes olvasmánnyá is.

2. H. BOTTYÁNFY ÉVA az 1960-es évektől foglalkozott az AporK. megcsontított első 21 levelén (42 lapján) fennmaradt – a 30–55. zsolttárok magyar fordításából való – zsolttártöredékek értelmezésének kérdéseivel, s már akkor felfigyelt rá, hogy bizonyos szinonimák használatában eltérnek a teljes szöveggel fennmaradt zsolttároktól. 1973 és 2003 között több tanulmányban vizsgálta azok jelentéstani vonatkozásait. A kutatási eredményeit összegző tanulmányát betegsége miatt azonban már nem tudta befejezni. 2008-ban megszakadt kéziratát volt tanítványa, illetve munkatársa, ZELLIGER ERZSÉBET posztumusz tette közzé.

A kiadvány magában foglalja egyrészt a töredékek szövegkiadását – színes fakszimilét, betűhű átírását és BOTTYÁNFY rekonstrukcióit –, másrészt tanulmányát azok szókészletéről és a teljes zsolttárszövegekkel összevetett szinonimahasználatáról. ZELLIGER ERZSÉBET a munka közzétételkor nagymértékben törekedett a szerző szándékait tiszteletben tartani, bizonyos fókig azonban jogosan közbe kellett avatkoznia (véleményem szerint ez még néhány helyen indokolt lett volna). A kiadvány koncepciója alapvetően H. BOTTYÁNFYTól származik (l. a szerző bevezetését), de a közlétező kiegészítései tették teljessé a szerkezetét. Ugyanő elvégzett szükséges javításokat, máskor inkább jegyzetet fűzött a szöveghez, ügyelve rá, hogy világosan követhető legyen, mi tartozott eredetileg a dolgozathoz. A munka a következő fejezetekből áll: A közlétező előszava (7–10), Bevezetés [a szerzőtől] (11–12), A zsolttárrészek hasonmása és betűhű átírata jegyzetekkel (13–98), A töredékek szókészlete (99–116), A szópárok (117–139) és az Irodalomjegyzék (140–142).

2.1. A töredékek kutatásának H. BOTTYÁNFY előtt kevés előzménye volt. Néhány mozzanatra érdemes itt emlékeztetni, ami vállalkozásának több tekintetben egyedi voltát is kiemeli. Azért sem árt erről szólni, mert rövid bevezetőjében a szerző nem tudott rá kitérni, s összefoglalását az AporK. új kiadásában sem találjuk meg. Az AporK.-et először kiadó VOLF GYÖRGY a töredékeket tartalmazó lapokat nem publikálta, de kiadásának bevezetőjében (VOLF kiad. 1878 [1881]: XXXV) azonosította az első töredék helyét a zsolttárokban. Először SZABÓ DÉNES fakszimile kiadása (1942) közölte e lapokat is, minden kommentár nélkül. Majd ugyanő (1963) foglalkozott külön a töredékekkel, elsősorban helyesírásukkal, miközben alapvető megállapításokat tett rekonstrukciójuk módszeréhez, s a saját kutatásához bizonyos szavakat rekonstruált. SZABÓ (1963: 340) pontos táblázatot is közölt a töredékek és a zsolttárhelyek azonosításáról. Erre H. BOTTYÁNFY (1973) hivatkozott is, a SZABÓ által rekonstruált adatokat pedig a jelen dolgozatának szövegközlésében felhasználta és az általa javasolt formákkal összevetette. Ezekre Sz. D. monogrammal utal (l. erre a 8. oldalon a közlétező utalását). H. BOTTYÁNFY érdeme tehát, hogy a töredékeket teljeskörűen rekonstruálta.

A töredékek megfejtésének módszeréről valószínűleg szintén előzetesen tájékozódhatunk volna, így ezt ZELLIGERnek a tanulságok általa megírt összegzéséből (138) tehetjük, aki

röviden, de célszerűen, példákon át világította meg az eljárás menetét, illetve az AporK. új kiadásában (2014: 59–61) még bővebben kifejtette. Élményszámba megy azonban, ha a szövegközlő részt olvasva magunk silabizáljuk ki a megoldás útját.

2.2. A kiadvány nagy előnyére a töredékek– a szerzőtől tervezettnél sokkal kedvezőbb formában – az AporK. kritikai kiadásával azonos felvételen, de itt színes hasonmásban jelentek meg. A töredékek végleges közlésmódját ZELLIGER alakította ki, aki ezt a részt a kritikai kiadásban is gondozta. Amint ott (l. fenti ismertetésünkben), a töredékek megjelenítésének módja itt is igen szemléletes, kiválóan elősegíti, hogy a szerzőnek a rekonstrukcióhoz vezető – láthatóan igen körültekintő – útját kövessük. Talán nem fölösleges részletesen is leírni a nem szokványos anyag elrendezését. A bal oldali lap felső felében látjuk a színes fakszimilét, mellette a betűhű átírást a BOTTYÁNFY által rekonstruált formában kiegészítve (a pótlások szögletes zárójelben), és az azonosítást jelző indexszámmal ellátva. Ezek alatt találjuk a latin Vulgata megfelelő részletét, amely a tágabb kontextust állítja a rekonstruált olvasatok mögé. A töredékek és a latin zsolttárrészletek azonosított egységeit ugyanaz az indexszám kapcsolja össze. (Ez hasonló megoldású a kritikai kiadásban is, de a töredékek ott kiegészítés nélkül szerepelnek.) Az oldal alján BOTTYÁNFY kommentárjai (esetenként a szöveg gondozójának kiegészítései is) és a SZABÓ DÉNES (1963) által rekonstruált adatokkal való összevetés található. (Megjegyzem, az SzD. monogram alapján nem mindig könnyű SZABÓ helyesírási szempontú példái között megtalálni a kérdéses formát.) A kiadvány jobb oldalán pedig több más kódex (DöbrK., KeszthK. stb.) párhuzamos helyeinek szövege áll, amelyekkel a szerző a töredékek szóhasználatát összevetve a rekonstruált formát igazolta.

2.3. Magáról a rekonstrukció módszeréről érdemes elmondani, hogy igen speciális módon jelentős mennyiségű adatot tárt fel, amire máshol aligha van példánk. Szerencsés esetben a szó testéből fennmaradt darab önmagában is egyértelművé teszi a kiegészítést (pl. a *pogány* szó egésze 30: Ps. 46, 9), máskor több előfordulásból mozaikszerűen rakható össze a szó (l. például az *örökké* előfordulásait: 102), de egyetlen megőrződött betűből is lehet biztos megoldásra jutni, ha a párhuzamos helyek vallomása egyöntetű (például az *igazak* ’iusti’ 5: Ps. 32, 1). A kevés kérdőjeles vagy megfejtetlen helyre valóban nehéz lenne megoldást találni. A jegyzetekben H. BOTTYÁNFY figyelmeztet az átírás és a kiegészítés problémáira, így az alternatív olvasatok lehetőségére is. A szerző alaposságát jól szemlélteti például az AporK. 5. lapjának *[erwen]dýete(k)* igei töredékéhez fűzött jegyzete (22). Idézi SZABÓT (1963: [342]), aki a töredéket a Ps. 31, 11. versében („Laetamini in Domino, et exultate, justi”) a *laetamini* igealak megfelelőjének tartotta, míg H. BOTTYÁNFY a betűszámból következtetve úgy gondolja, az „inkább az *exultate* fordításának tűnik.” Szinonim latin igékről lévén szó, a jelentés szempontjából látszólag mindegy, melyikkel azonosítjuk a magyar szót. H. BOTTYÁNFY korrekciója azonban szorintem itt más oldalról is támogatható, illetve tovább is vihető. A bibliai, elsősorban zsolttárhelyek vizsgálatakor magam azt tapasztaltam (M. NAGY 2003), hogy az örömet kifejező, párban vagy párhuzamban előforduló latin szinonim igéket kódexeink általában a már megszilárdult *örül*, *örvend* és/vagy az *örül*, *vigad* ige párokkal adták vissza, ahogy a BOTTYÁNFY által idézett párhuzamos helyek (DöbrK., KeszthK.) is e kétféle fordítást mutatják. Mivel az AporK. kérdéses helyén – amint a latin kontextus mutatja – két szinonim latin ige fordításáról van szó, az *[erwen]dýete(k)* töredékben az *örül*, *örvend* ige pár második tagját láthatjuk, így az formálisan valóban a másodikként álló latin *exultare* ige nének felel meg; a töredékről pedig feltehetjük, hogy az magának az egész ige párnak a maradványa is.

2.4. A szövegek közlést követő címszók szerinti listákból – amelyeket a szöveg gondozója egy közös listában is egyesített – derül ki, hogy a rekonstruált szóalakokból (a szerző szóhasználatával olvasatokból) hány szó előfordulását tartotta a szerző biztosnak, valószínűnek vagy bizonytalanak. Közel másfélszáz – egy vagy több adatban igazolható – biztos címszót és félszáznál több valószínű szót állapított meg, s ez a kétszáznál több címszó az összes címszónak mintegy kétharmadát teszi ki. Bizonytalan megfejtésűnek láthatóan azok minősültek, amelyekből egy-két, főleg szóközi betűt ismerünk, amelyek nem adnak támpontot. A szerző alaposan mérlegelhetette a minősítéseket, aminek nyoma, hogy a dolgozatban maradt néhány eset, amikor a jegyzetben írt minősítés és a listák besorolása – az *ultima manus* elmaradása miatt – eltér egymástól. Például az *örvend* egyetlen – egyébként biztosnak tekinthető – adata szerepel a biztos és a bizonytalan olvasatok között is (103 és 107), a *terít* [be]ter-[yte] adata a jegyzetben helyes, a listában csak valószínű olvasatként szerepel (26: Ps. 43, 20, ill. 117 és 105), a listában bizonytalanak minősített *szomorodik* vagy *törekedés* megfejtés a jegyzetben nincs feltüntetve (39: Ps. 54, 3).

2.5. A dolgozat utolsó fejezetében H. BOTTYÁNFY tíz olyan szinonimapárt (egy kivétellel igéket) vizsgál az AporK. egészében, amelynek tagjai ugyanazt a latin szót különböző magyarral fordítják. Azt igazolja, hogy a töredékek ezek használatában eltérnek a teljes zsolnárszövegektől. Ebből arra következtet, hogy – feltéve, hogy ugyanaz a fordító mindig azonosan fordítja magyarra ugyanazt a latin szót – azt a mintegy harminc zsolnárt, amelyek nyomait a töredékek őrizték meg, más személy fordította magyarra, mint a többit. A tárgyalt szinonimapárok a következők (első tagjuk a töredékekben, a második a teljes szöveggel fennmaradt zsolnárokban jelenik meg): 1. *beterít* ~ *befed*, *befedez* 'coopero'; 2. *fegyed* ~ *fegy*, *fedd* 'arguo'; 3. *gyón(ik)* ~ *vall* 'confiteor'; 4. *könyörög* ~ *unszol* 'deprecor'; 5. *megfizet* ~ *forbátol* 'retribuo'; 6. *örvend* ~ *vigad* 'exsulto'; 7. *?szégyentelen* ~ *hamis* 'iniquus'; 8. *szégyell* ~ *átall* 'erubescor'; 9. *pogány* ~ *nemzet* 'gens'; 10. 'testamentum'. A vizsgált szópárok töredékbeli rekonstruált előfordulása többnyire biztos adatolású, némelyeké ugyan kevésbé: a *megfizet*, *szégyentelen*, és a legkevésbé a 'testamentum' jelentésű feltett *?vég(e)zés*, esetleg *rendelés* ~ *testamentom* pár (l. a 26. kódexlap jegyzetében is), de a több példapár együttese mégis támogatja a szerző megfigyelését (közvetve erősíti a bizonytalan adatot is). A 'testamentum' jelentésű *[...]jedben* töredékkel kapcsolatban szerintem nem biztos, hogy a MűnchK.-ből idézett *törvény* szót ki kell zárni csak azért, mert ott néhányszor szerepel a szokásos *testamentom* fordítás ellenére (vö. 137; a 26. kódexlap jegyzetében a MűnchK. e fordítása nincs feltüntetve), de adat híján ebben nem lehet dönteni. Megállapításainak igazolására a szerző igen alaposan dokumentálja tágabb körből is a vizsgált jelentéseket kifejező szinonimák fordítási hagyományát, igen tanulságos adattárat közöl a Huszita biblia másik két kódexe és további kódexek példáiból, valamint idézi a régi latin–magyar szótárak ide vonatkozó tanúságát is.

2.6. Végül szövé teszük, hogy az igen küllemű kiadványban vannak hibák, amelyeket mindenképpen szükséges lenne a kötetbe helyezett corrigenda-cédulán kijavítani. A latin szavakban esetenként több zavaró elírás van, ilyenek (elől a hibás, utána a javított forma): *mini* helyett *mihi* (39: Ps. 54, 3) irandó; *sperno* helyett *sterno* (118); *obiorgo* helyett *obiurgo* (118); *obteslor* helyett *obtestor*(123); *exgandio* helyett *exgaudio* (126); *vers* helyett *vero* (128), *vercunridor* helyett *verecundor* (131); „tradent *cum gentibus*” helyett „tradent *eum gentibus*” (133); a Jn 4, 9 adata elé pótlandó a *posco* ige (124), a Ps 68, 23 adatában lévő *retribulatio* a *retributio* adatai közé keveredett (124); a kiemelt szó

kurzíválendő: *gavisi sunt, gaudeo* (127). Néhol a magyar szövegben is előfordulnak hibák: *részben* helyesen *részében* (121), a 36. kódexlap száma után nem kell pont stb. Pár esetben nyilvánvalóan az anyaggyűjtés fázisából való, később kirostálendő példa maradt a dolgozatban (ezeket a szerkesztéskor ki lehetett volna hagyni). Ilyen a 131. lapon a BécsiK. 129 (amit a szerző a *szégyell, átall* latin szinonimáit keresve gyűjtött, de az abban szereplő *imminuti* alakot [vö. *imminuo* 'kisebbit, megsért stb.']) a fordító tévesen *inimici*-nek olvasva az *ellenségek* szóval „fordította”, így a *szégyell, átall* szinonimáit a magyar fordítás nem szemlélteti). A *terít* ige 'szór' jelentése (118) sem támasztható alá a MünchK. 26va [Mt 21,8] helyével. (Jézus Jeruzsálembé való bevonulásának jelenetében a *terít* a lat. *sterno* [nem *sperno*, l. feljebb] megfelelőjeként 'ráborít, leterít vmit vhoval' jelentésű [vö. TESz. *terít* 1. jelentés; NYÍRI szerk. 1993: 333], tudniillik a tömeg az útra terítette felsőruháit. A téves 'szór' értelmezés bizonyára a folytatásban következő ige jelentésének anticipálásából adódott, ti. ágakat szórtak az útra.)

2.7. H. BOTTYÁNFY ÉVA érdeme, hogy a szövegösszevetés klasszikus módszerét alkalmazva a lehetőségek szerint teljeskörűen rekonstruálta az AporK. megcsonkított első 21 levelén (42 lapján) fennmaradt zoltártöredékeket, értékes szóadatokat téve ezzel közkinccsé és további inspirációt adva a kutatásnak. Az AporK. zoltárfordításainak szinonimahasználatát illető kutatási eredményei – azon túl, hogy a történeti jelentéstan számára fontosak – támpontot nyújtanak az AporK.-beli zoltárok szövegtörténetének tisztázásához is (erre l. SZENTGYÖRGYI 2014: 42).² Az ismertetett kiadvány nem utolsó sorban fontos segédeszköz – kiváló sillabusz – az AporK. töredékeit kutatók számára. Köszönet illeti a kéziratot gondozó ZELLIGER ERZSÉBETET, hogy H. BOTTYÁNFY értékes munkája összefoglalóan megjelenhetett.

Hivatkozott irodalom

- AporK. = Apor-kódex. Kiadása: HAADER–KOC SIS–KOROMPAY–SZENTGYÖRGYI kiad. 2014.
- H. BOTTYÁNFY ÉVA 1973. Adalékok az Apor-kódex töredékeinek jelentéstanához. *Magyar Nyelv* 69: 75–78.
- H. BOTTYÁNFY ÉVA 2016. *Az Apor-kódex töredéklapjai. 15. század első fele / 15. század vége*. Közvetteszi ZELLIGER ERZSÉBET. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- HAADER LEA 2015. Hibázások és háttérük: Apor-kódex. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei VIII*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 65–79.
- HAADER LEA – KOC SIS RÉKA – KOROMPAY KLÁRA – SZENTGYÖRGYI RUDOLF kiad. 2014. Az első magyar zoltároskönyv. Apor-kódex. 15. század első fele / 15. század vége és 1520 előtt. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átírata bevezetéssel és jegyzetekkel. Régi Magyar Kódexek 33. Székely Nemzeti Múzeum – Országos Széchényi Könyvtár – Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- HAADER LEA 2017. Egy neurolingvisztikai eset a 16. század elejéről: Az Apor- és a Lányi-kódex közös keze. In: FORGÁCS TAMÁS – NÉMETH MIKLÓS – SINKOVICS BALÁZS szerk., *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei IX*. Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 95–108.

² Éppen BOTTYÁNFY itt ismertetett kutatásai adnak alapot a kezek helyesírás eltéréseivel együtt arra a következtetésre, hogy első fennmaradt zoltárfordításunk első harmada feltehetőleg nem az ún. Huszita biblia szövege volt (SZENTGYÖRGYI 2014: 42; HAADER–KOC SIS et al. kiad. 2014: 106).

- LányiK. = Lányi-kódex. Kiadása: VOLF György kiad. 1878 [1881]; digitalizált kézirat: <http://real-ms.mtak.hu/id/eprint/498> (2018. 11. 10.)
- LÁZS SÁNDOR 2016. *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján. Az anyanyelvű irodalom kezdetei*. Balassi Kiadó, Budapest.
- M. NAGY ILONA 2003. Latin bibliai szinonimavariációk magyar recepciója (*örül, vigad; örül, örvend*). In: A. MOLNÁR FERENC – M. NAGY ILONA szerk., *Tanulmányok a magyar egyházi nyelv története köréből*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen. 149–168.
- NYÍRI ANTAL szerk. 1993. *A Müncheni Kódex magyar–latin szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZABÓ DÉNES 1942. *Apor-kódex*. Codices Hungarici 2. Erdélyi Tudományos Intézet, Kolozsvár.
- SZABÓ DÉNES 1963. Az Apor-kódex zsolttárfüggelékei. In: BENKŐ LORÁD – LIGETI LAJOS – PAIS DEZSŐ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 40. Akadémiai Kiadó, Budapest. 339–344.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. Az Apor-kódex zsolttároskönyve és liturgikus szövegei. In: HAADER–KOC SIS–KOROMPAY–SZENTGYÖRGYI kiad. 2014. 31–57.
- VOLF GYÖRGY kiad. 1878 [1881]. *Lányi-kódex*. Nyelvelméletár 7. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest. 317–385.

M. NAGY ILONA
Debreceni Egyetem

Az ómagyar személynévtörténet két újabb szintéziséről

1. TÓTH VALÉRIA, Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2016. 308 lap – 2. TÓTH VALÉRIA, Személynévi helynévadás az ómagyar korban. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017. 220 lap

Az elmúlt másfél évtizedben a magyar személynevek kutatása felívelő szakaszának lehetünk szemtanúi: négy névtár és mintegy féltucat monográfia jelent meg a magyar személynévtörténet legkorábbi szakaszára vonatkozóan. Az utóbbiak közül TÓTH VALÉRIA akadémiai doktori értekezésén alapuló, közelmúltban megjelent két kötetét ismertetem. A Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban című kötet „a személynevek rendszerének általános névelméleti problematikáját” és „az egyes személynévformák elkülönítésének lehetőségeit és azok történeti alakulásának kérdését” tárgyalja. A Személynévi helynévadás az ómagyar korban című kötet az előbbi folytatásaként a személyneveknek a helynévadásban és -használatban játszott szerepét járja körül (TÓTH 2017: 7). A kötetek problémafeltevéseire és válaszaikra ráirányítja a figyelmet a szerzőnek az az állásfoglalása is, miszerint a magyar névtani kutatásokban „bő évszázada halmozódnak azok a – nemegyszer dogmává merevedő – kutatási eredmények, amelyek felülvizsgálatára [...] megérett az idő” (2016: 8). Ezek a „dogmák” pedig a névtörténeti vonatkozásokon túl interdiszciplináris (elsődlegesen történettudományi) érdekeltségűek. Az első kötet tehát a fenti viszonyrendszer feltárását megalapozó előzetes munkának tekinthető, amelyben a szerző a sokak által immár két évtizede alkalmazott funkcionális alapú helynévleírási modellel kívánta a személynevek leírását is összhangba hozni, „utóbbi alapjait a HOFFMANN ISTVÁN által elhelyezett sarokkövekhez igazodva” (HOFFMANN 2008) – mint írja – ő maga igyekezett lerakni (TÓTH 2016: 8). Ugyanakkor megjegyzi, ez nem jelenti azt, hogy a kötet